

MONOGRAPH

**«Sociocultural and managerial
drivers of business development
strategy implementation
in Ukraine»**

2021

**Sociocultural and managerial drivers of business development strategy
implementation in Ukraine**

Monograph

under the general editorship of Doctor of Economics,
Professor L.L. Kalinichenko

Sociocultural and managerial drivers of business development strategy implementation in Ukraine: monograph / under the general editorship of Doctor of Economics, Professor L.L. Kalinichenko / «Wydawnictwo IVM», 2021. – 292 p.

Reviewers:

V. L. Dykan – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economic and Management of Production and Commercial Business of the Ukrainian State University of Railway Transport;

N. V. Kuzminchuk – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Marketing, Management and Entrepreneurship, V. N. Karazin Kharkiv National University;

O. I. Maslak – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics, Kremenchug National University named after Mikhail Ostrogradsky

In the monograph the authors consider the organizational and economic, logistical mechanism of adaptive management of socio-economic systems. Particular attention is paid to economic security as a factor in business development. The focus is also on the innovative component of the business development management strategy.

Collective monograph is published in author's edition.

The editorial board is not responsible for the authenticity of the statistical and other information provided in the manuscripts, the correctness of the citation of the material, and reserves the right not to distribute the views of some authors on certain issues that are considered in the parts.

Collective monograph is intended for scientists, lecturers, post-graduate students, students of higher educational institutions, business and public organizations.

Collective monograph is published as part of crosscutting theme of the research «Sociocultural and managerial drivers of business development strategy implementation in Ukraine», the state registration number **0121U100519**

ISBN ISBN 978-83-958076-1-9

© 2021 The authors of the articles
© 2021 Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture
© 2021 All rights reserved

Авторський колектив монографії

Аванесова Н.Е., д-р екон. наук, проф., (парагр. 1.8)
Аксьонов І.М., д-р екон. наук, проф., (парагр. 3.5)
Байлов І.А., (парагр. 2.6)
Благой В.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 2.6)
Бондаренко-Берегович В.В., (парагр. 1.2)
Бондарець М.М., (парагр. 3.2)
Воловельська І.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 1.5)
Волошин І. І., (парагр. 4.1)
Гриценко Н.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 3.4)
Демакова Т.М., (парагр. 2.2)
Євсєєва О.О., д-р екон. наук, проф., (парагр. 1.4)
Євсєєв С.Є., канд. іст. наук, доц., (парагр. 3.1)
Єгорова Ю.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 4.1)
Зиненко К.А., (парагр. 1.4)
Калініченко Л.Л., д-р екон. наук, проф., (парагр. 2.3)
Кірдіна О.Г., д-р екон. наук, проф., (парагр. 4.3)
Колмакова О.М., канд. екон. наук, доц., (парагр. 3.2, 3.3)
Краснокутська Ю.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 4.5)
Кузьменко І.М., (парагр. 2.6)
Купіна А.Д., (парагр. 2.4)
Лаптева А.Ю., канд. екон. наук, доц., (парагр. 2.2)
Маковоз О.С., д-р екон. наук, доц., (парагр. 4.2)
Марченко О.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 1.8)
Масалигіна В.В., канд. екон. наук, (парагр. 1.7)
Мащенко М.А., д-р екон. наук, доц., (парагр. 2.1)
Орлик О.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 1.1)
Пакуліна А.А., канд. екон. наук, доц., (парагр. 2.4)
Пакуліна Г.С., (парагр. 2.3)
Положенцева К.Л., канд. екон. наук, (парагр. 1.6)
Попова Г.Ю., канд. екон. наук, доц., (парагр. 1.6)
Прядко І.О., (парагр. 2.4)
Рочева Г.В., (парагр. 2.6)
Сенчук І.І., д-р екон. наук, доц., (парагр. 1.3)
Сергієнко Ю.І., (парагр. 1.3)
Сефер О.Л., (парагр. 2.5)
Смачило В.В., канд. екон. наук, доц., (парагр. 3.2)
Стешенко О.Д., канд. екон. наук, доц., (парагр. 1.7)

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ФАКТОР СЕСТЕЙНОВОГО РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ

1.1 Економічна безпека підприємства як фактор конкурентоспроможного і сталого розвитку

Проблеми забезпечення безпеки отримали останнім часом надзвичайну актуальність, що пов'язано з ростом нестабільності і збільшенням числа загроз сучасної цивілізації: це і зростання екологічної нестабільності, аномальна варіація цін на енергоносії, нестабільність фінансових ринків і т. д. В цих умовах держава, регіони і підприємства зіткнулися з необхідністю забезпечення безпеки, зокрема економічної.

Важливе місце в системі економічної безпеки країни займає економічна безпека підприємств. Сьогодні виробничі одиниці, що існують в різних організаційно-правових формах, організовують свою економічну діяльність і підвищують конкурентоспроможність в обстановці невизначеності та непередбачуваності зовнішнього середовища. А тому, завдання забезпечення їх економічної безпеки стоять дуже гостро.

Загальновідомо, що економічна безпека проявляється як на рівні держави, так і на рівні регіону, галузі й окремого підприємства. Економічна безпека підсистем нижчого рівня ієрархії є необхідною умовою для її забезпечення у системах вищого рівня. Тобто, національна економіка не зможе набути ознак стабільності за умови низького рівня економічної безпеки елементів мікрорівня. Це означає, що економічна безпека підприємства є базовим елементом захисту національної економіки та забезпечення високого рівня економічної безпеки держави в цілому [1, с. 11–12]. Тому проблему забезпечення економічної безпеки підприємства потрібно вважати важливим елементом та чинником, який багато у чому визначає стан економічної безпеки галузі, регіону та країни [2, с. 7].

Однією з найважливіших потреб будь-якого суб'єкта господарювання є потреба у забезпеченні безпеки його господарської діяльності. Ця базова потреба реалізована в

здатності попереджати і усувати небезпеки, що загрожують господарській діяльності цих суб'єктів.

Базовими ознаками поняття «безпека» є такі: це стан захищеності життєво важливих інтересів; здатність об'єкта, явища або процесу зберегти свою суть в умовах цілеспрямованого, руйнівного внутрішнього чи зовнішнього впливу; властивість системи, побудованої на принципах структурної стійкості, самоорганізації, цілісності; гарантія, необхідна умова життєдіяльності особи, суспільства, держави, що дозволяє їм зберігати і збільшувати духовні та моральні цінності; відсутність небезпек та загроз для об'єкта; це гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність та забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз [3, с. 9–10].

В сучасних умовах невизначеності зовнішнього середовища цільовий рівень економічної безпеки підприємства повинен забезпечувати збереження і зміцнення його позицій як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому (світовому), що дозволяє захищатися від загроз, що виникають, відповідати на нові виклики і на цій основі стійко розвиватися.

Збереження і зміцнення позицій підприємства реалізується через підвищення його конкурентоспроможності, яка виступає метою і показником ступеня розвитку підприємства, а економічна безпека являє собою важливу умову її існування. Це дві з найважливіших нероздільних складових, які є гарантією ефективної діяльності підприємства.

Якщо підприємство не забезпечило своєї економічної безпеки, воно не зможе утримати та в повному обсязі використати й свої конкурентні переваги, і, отже, неминуче втратить конкурентоспроможність [4]. Чим вище рівень розвитку факторів, що визначають конкурентоспроможність підприємства, тим воно більш стійке і життєздатне в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз, що постійно виникають. Відповідно, більшість показників, що характеризують конкурентоспроможність, одночасно характеризують і економічну безпеку.

В розвинутих країнах питанням економічної безпеки приділяється підвищена увага. Вважається, що в річному бюджеті на забезпечення безпеки повинно виділятися від 15% до 25%

грошових коштів, оскільки майже усі проблеми, з якими стикається підприємство в бізнесі, зазвичай пов'язані з безпекою [5].

Своєчасне виявлення, попередження і нейтралізація різних видів загроз, які дестабілюють діяльність підприємства і загрожують його економічним інтересам, визначення шляхів формування ефективної системи економічної безпеки, механізмів та інструментів її ефективності повинні стати важливими завданнями у діяльності кожного підприємства.

На підставі проведеного дослідження визначимо особливості економічної безпеки в системі управління підприємством:

- це стан захищеності власників, керівництва і персоналу підприємства, матеріальних цінностей, фінансових та інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз;

- з одного боку, вона забезпечує можливість власного функціонування, з іншого – є частиною економічної безпеки системи вищого рівня;

- економічна безпека пов'язана з тими чи іншими загрозами, що існують на певний момент часу;

- на практиці мова йде про конкретні рівні економічної безпеки, а не про безпеку взагалі;

- включає певну сукупність взаємопов'язаних елементів (заходів організаційно-економічного і правового характеру), які при досягненні підприємством основних цілей бізнесу забезпечують його безпеку від реальних або потенційних загроз, що можуть призвести до економічних втрат;

- передбачає організовані дії, що забезпечують узгодженість функціонування всіх служб, підрозділів та співробітників підприємства з метою усунення різних загроз діяльності підприємства;

- базується на деяких порогових значеннях, які служать певними сигналами і вказують на необхідність вжиття невідкладних заходів у відповідних сферах;

- забезпечується у декількох напрямках, що неминуче викликає проблему визначення пріоритетів, які мають свою специфіку для різних областей;

- результати оцінки рівня економічної безпеки та наявних загроз завжди несуть елемент суб'єктивності.

Оскільки підприємство, як відкрита система, функціонує у складному зовнішньому середовищі, що характеризується нестабільністю та постійною динамікою, це змушує його до швидкого адаптування до нових умов, пошуку шляхів виживання в ринковій економіці, врахування чинників невизначеності та нестійкості економічного середовища.

На наш погляд, основною метою економічної безпеки, на якому рівні вона б не розглядалася, є не просто мінімізація втрат і підтримання економіки «на плаву», а забезпечення її розвитку, неважливо буде це окремий господарюючий суб'єкт, регіон або держава в цілому. Адже тільки за рахунок зростання можна буде досягти рівня, що характеризує успішний і гармонійний розвиток економічної системи в навколишньому середовищі.

Економічна безпека підприємства обумовлена взаємодією різноманітних чинників: деякі з чинників можна визначити на конкретному відрізку часу (наприклад, чисельність працівників, технічні характеристики основних фондів тощо), інші іноді схильні до значних змін за відносно короткий проміжок часу (наприклад, коливання цін на продукцію, рівень попиту і пропозиції, рівень інвестиційної активності тощо), а ряд чинників взагалі не піддається точній кількісній оцінці.

Сучасні умови господарювання у переважній більшості не дають можливості забезпечення економічної безпеки лише за рахунок забезпечення поточної та потенційної результативності діяльності – необхідна спеціальна організаційна діяльність щодо цілеспрямованого забезпечення економічної безпеки підприємства. З метою контролю за рівнем економічної безпеки підприємства необхідне формування і функціонування системи забезпечення економічної безпеки, яка об'єднувала б в своєму складі всі зацікавлені структурні підрозділи і служби.

У процесі забезпечення економічної безпеки беруть участь різні служби господарюючого суб'єкта, навіть ті, в чій функціональній завданні забезпечення економічної безпеки не входить. Наприклад, бухгалтерія підприємства має конкретне завдання – забезпечення правильності відображення в бухгалтерському та податковому обліку всіх здійснюваних підприємством господарських операцій. У той же час несумлінне ставлення або недостатня компетентність співробітників

бухгалтерії можуть спричинити за собою недостовірність бухгалтерського і податкового обліку. За цим відразу ж піде приховування розкрадань (внутрішня загроза економічній безпеці), неправильне обчислення податків, що може спричинити зовнішню загрозу з боку фіскальних органів або, наприклад, недостовірний підрахунок фінансового результату і подальше невірне фінансове планування.

Політика гарантування безпеки передбачає забезпечення надійності та ефективності відносин підприємства з постачальниками товарів, споживачами, конкурентами та органами державного управління. Основні з них: органи державного управління; споживачі; конкуренти; постачальники.

У будь-якому випадку кожне підприємство представляє собою систему, що включає основні елементи і зв'язки між ними. Якраз по лініях внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи підприємства і можуть реалізуватися загрози його економічній безпеці. Для забезпечення максимального ступеня захисту від цих загроз і необхідна певна діяльність, яка також повинна носити системний характер.

Забезпечення економічної безпеки є невід'ємною складовою частиною комерційної діяльності підприємства і полягає у вмінні і здатності протистояти будь-яким спробам завдати шкоди підприємству і забезпечити захист його інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Система економічної безпеки підприємства повинна бути побудована з дотриманням певних вимог, серед яких: створення стабільних умов для стійкої та передбачуваної роботи підприємства зі стримування факторів дестабілізації; управлінська та економічна незалежність; здатність системи економічної безпеки підприємства до саморозвитку й прогресу в умовах, що змінюються [6, с. 140–141].

Складовими елементами системи економічної безпеки підприємства є об'єкти та суб'єкти безпеки, механізм та інструменти її забезпечення.

Об'єкт захисту на підприємстві є складним та багатоаспектним. До основних об'єктів, що підлягають захисту відносяться ресурси підприємства: фінансові, матеріальні,

інформаційні, кадрові (трудові). Виходячи з цього, можна виділити такі характерні загрози ресурсам підприємства:

- фінансовим ресурсам: крадіжка фінансових цінностей; шахрайство з фінансовими ресурсами; фальсифікація фінансових документів та валюти;

- матеріальним ресурсам: пошкодження будівель, споруд, сховищ, устаткування та іншого нерухомого майна; виведення з ладу засобів зв'язку та систем комунального обслуговування; крадіжка, викрадення та знищення транспортних засобів;

- інформаційним ресурсам: несанкціонований доступ до відомостей, що охороняються і мають обмежений доступ; модифікація інформації з кримінальною метою; знищення інформації з метою нанесення моральної та матеріальної шкоди;

- кадровим ресурсам: психологічний терор, залякування, шантаж та вимагання; викрадення та загрози викрадення співробітників, членів їх родин та близьких родичів; нанесення моральних та фізичних страждань; вбивства.

Виходячи з цього, зусилля системи економічної безпеки в управлінні підприємством повинні бути спрямовані на запобігання шкоди його діяльності за рахунок розголошення, витоку і несанкціонованого доступу до джерел конфіденційної інформації; розкрадання фінансових і матеріально-технічних засобів; знищення майна і цінностей; порушення роботи технічних засобів забезпечення виробничої діяльності, включаючи і засоби інформатизації, а також запобігання шкоди персоналу підприємства.

Саме від об'єкта захисту багато в чому залежать основні характеристики системи забезпечення економічної безпеки. А оскільки об'єкт захисту є складним та багатоаспектним, то ефективно забезпечення економічної безпеки має ґрунтуватися на комплексному підході до управління цим процесом.

Саме комплексна система економічної безпеки передбачає такий механізм забезпечення стану стабільної життєдіяльності всіх суб'єктів господарювання, що створює умови для реалізації основних його цілей та інтересів, що захищає від внутрішніх причин (витік інформації, халатність персоналу, відсутність контролю, недосконалість обліку тощо), зовнішніх загроз і дестабілізуючих чинників (неправомірні дії самої держави,

ділових партнерів і конкурентів, недосконале законодавство, корупція) [7, с. 131].

Важливим складовим елементом механізму забезпечення економічної безпеки є необхідність визначення потреб у її забезпеченні. Потреби забезпечення економічної безпеки формуються під впливом цілого ряду факторів: об'єктивних та суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх, прогнозованих та непередбачених тощо. Для створення дієвої системи захисту необхідно правильно виділити важливі потенційні внутрішні та зовнішні небезпеки і загрози, а також інші несприятливі фактори. При цьому система реальних та потенційних загроз не є постійною: загрози можуть з'являтися та зникати, наростати і зменшуватися, при цьому буде змінюватися і їх значимість для економічної безпеки [8, с. 12].

При цьому можна відзначити такі аспекти процесу забезпечення економічної безпеки: це безперервний процес, що полягає в обґрунтуванні і реалізації найбільш раціональних форм, методів, способів і шляхів створення та розвитку системи економічної безпеки; потребує безперервного управління, контролю, виявлення вузьких місць і потенційних загроз підприємству; передбачає комплексне використання всього арсеналу засобів захисту і протидії у всіх структурних елементах виробничої системи і на всіх етапах технологічного циклу; потребує належної підготовки персоналу підприємства та дотримання ними всіх встановлених правил, спрямованих на забезпечення економічної безпеки.

На основі проведеного дослідження нами визначено функціональні завдання економічної безпеки в системі управління підприємством:

- виявлення реальних і прогнозування потенційних небезпек і загроз;
- захист економічної системи підприємства від внутрішніх і зовнішніх небезпек, що безпосередньо пов'язано з формуванням і використанням ресурсного потенціалу підприємства;
- розробка способів запобігання небезпекам і загрозам, ослаблення або ліквідація наслідків їх впливу;
- нейтралізація ризиків і забезпечення економічної безпеки за допомогою механізмів, представлених різними підсистемами

економічних відносин: внутрішньогосподарським механізмом, власне механізмом ринку і механізмом державного регулювання економіки;

- попередження виникнення критичних ситуацій в економічних процесах, що передбачає розробку заходів соціально-економічного та організаційно-технічного характеру, спрямованих на непоширення виникаючих загроз і підвищення захисних функцій системи;

- спонукання до пошуку нетрадиційних рішень у запобіганні можливих негативних наслідків, які викликаються дією загроз, що пов'язано з формуванням компенсаційного потенціалу, головна мета якого полягає у запобіганні збитку, його зниженні або компенсації;

- забезпечення взаємної реалізації інтересів підприємства і соціальних груп, різноманітних потреб усіх членів підприємства;

- організація роботи з правового, організаційного та інженерно-технічного захисту матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів;

- захист конфіденційної інформації, виявлення і локалізація можливих каналів розголошення, витoku і несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації в процесі повсякденної діяльності і в екстремальних ситуаціях;

- організація спеціального діловодства, що виключає несанкціоноване отримання конфіденційних відомостей;

- забезпечення режиму економічної безпеки при проведенні всіх видів діяльності, включаючи зустрічі, переговори, наради, пов'язані з діловою співпрацею на регіональному, національному та міжнародному рівні;

- організація охорони будівель, приміщень, обладнання та технічних засобів забезпечення виробничої діяльності;

- забезпечення економічної безпеки персоналу;

- організація власної служби безпеки підприємства (для великих підприємств) або покладання відповідних функцій на певний відділ та ін.

Очевидно, що економічна безпека підприємства має прямий причинно-обумовлений зв'язок з системою і результатами стратегічного планування його розвитку в залежності від цілей

виробництва, засобів і можливостей їх досягнення, конкурентного середовища, умов господарювання і т.д.

Слід відзначити, що виробнича сфера ефективно працюючого підприємства, якщо вона вчасно піддається необхідній модернізації, не є джерелом економічного неблагополуччя (економічної небезпеки) як для колективу підприємства і його власника, так і для тих агентів ринку, які користуються продукцією підприємства, тобто суміжників і споживачів.

Серед напрямків, що сприятимуть ефективному забезпеченню економічної безпеки вітчизняних підприємств, можна відзначити: активне впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій для зниження рівня енерго- та ресурсомісткості виробництва; підвищення інвестиційної та інноваційної активності; підвищення конкурентоспроможності; введення більш жорстких систем контролю якості продукції; підвищення якості системи управління підприємством; популяризація продукції вітчизняних підприємств не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках; посилення та удосконалення різних видів безпеки [9, с. 30].

Причини загроз економічній безпеці підприємств багато в чому обумовлені не тільки їх внутрішніми помилками, але і помилками в області управління з боку держави. Це вимагає від уряду ряду дієвих заходів щодо усунення несприятливих факторів, які негативно впливають на економічну безпеку вітчизняних підприємств:

- зменшення цін на енергоресурси для зниження ресурсомісткості виробництва;
- скорочення тіньового та необлікованого секторів;
- належна підтримка інноваційної активності вітчизняних підприємств для підвищення рівня конкурентоспроможності економіки;
- активізація науково-промислової політики;
- зниження ризикованості кредитно-грошової політики в банківській сфері, на фондовому і валютному ринках, ефективна податкова система;
- зниження рівня інфляції і створення нормального інвестиційного клімату в реальному секторі економіки, надання переваги капітальним витратам;

- відтворення виробничого потенціалу (в першу чергу, його активної частини) завдяки високій інвестиційній активності;
- створення умов, що не сприяють присвоєнню та вивезенню фінансових ресурсів за кордон;
- взяття під державний контроль природних монополій, посилення регулюючої ролі держави в їх цінovій політиці;
- підтримка вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції країни;
- приведення у відповідність науково-технічного рівня більшості видів промислової продукції передовим зарубіжним зразкам, підвищення частки іноземних субсидій у національному багатстві.

На основі вищевикладеного матеріалу можна зробити висновок, що конкурентоспроможність та сталий розвиток будь-якого підприємства напряму залежать від стану його економічної безпеки. Це дві органічно взаємопов'язані і взаємозалежні категорії. Тому для ведення конкурентної боротьби кожен з суб'єктів господарювання має слідкувати за рівнем економічної безпеки та рівнем конкурентоспроможності в цілому. Необхідно здійснювати постійний моніторинг та реалізовувати превентивні заходи, спрямовані на недопущення настання загроз, що виникають у процесі їх виробничо-господарської діяльності.

Наприкінці відзначимо, що роль економічної безпеки для підприємства важлива, в першу чергу, тому, що її забезпечення виступає важливим чинником підвищення конкурентоспроможності підприємства, його активно задіяний потенціал є визначальним стабілізуючим фактором антикризового розвитку, гарантом економічного зростання і підтримки економічної незалежності.

Наукова новизна даного дослідження полягає у: визначенні особливостей економічної безпеки в системі управління підприємством; окресленні характерних загроз ресурсам підприємства; визначенні функціональних завдань економічної безпеки в системі управління підприємством; окресленні деяких напрямків ефективного забезпечення економічної безпеки та заходів з боку держави щодо усунення несприятливих факторів, які негативно впливають на економічну безпеку вітчизняних підприємств.

Список використаних джерел

1. Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир : Видавництво «Волинь», 2013. 276 с.
2. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців та ін. / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : Ліга-Прес, 2012. 386 с.
3. Фінансова безпека підприємства : навч. посіб. / Т. Б. Кузенко та ін. Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. 304 с.
4. Христенко Л. М., Михайліченко А. І. Зв'язок конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства. URL: http://thesis.at.ua/publ/2014_r_bezpekoznavstvo_teorija_ta_praktika_15_03_15_04/khristenko_l_m_mikhajlichenko_a_i_zv_jazok_konkurentospromozhnosti_ta_ekonomichnoji_bezpeki_pidpriemstva/10-1-0-326 (дата звернення: 20.01.2021).
5. Бойко Л. Г. Стратегія управління фінансовою безпекою в умовах нестабільного існування підприємств. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/38579/1/33-36.pdf> (дата звернення: 20.01.2020).
6. Овчаренко Є. І. Система економічної безпеки підприємства: ознаки та принципи функціонування. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24 (II). С. 133–143.
7. Живко З. Б., Блюк Н. В., Живко М. О. Комплексна система економічної безпеки підприємства як чинник убезпечення підприємництва. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. Вип. 8 (1). С. 127–134. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpeg_2012_8\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpeg_2012_8(1)_23) (дата звернення: 20.01.2020).
8. Зеркалов Д. В. Экономическая безопасность : монографія. Електрон. данные. К. : Основа, 2011. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. Систем. требования: Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0. Название с титульного экрана.
9. Орлик О. В. Особливості забезпечення економічної безпеки в системі управління підприємством. *Економічна кібернетика: шлях до цифрової економіки* : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської наук.- практи. інтернет-конференції, м. Дніпро, 1-2 березня 2019 р. Дніпро : НМетАУ, 2019. С. 27–30.